

Franz J. Mönks–Alphons M. P. Knoers: Fejlődéslélektan. Budapest, 1998.

Erika Landau: A kreativitás pszichológiája. Budapest, 1974.

A zenei tehetség gyökerei (szerk.: Czeizel Endre és Batta András). Arktisz Kiadó, Bp., 1992.

Varró Margit: A zenei tehetség (előadás). Budapest, 1930.

Révész Géza: A tehetség korai felismerése. Bp., 1918. Benkő Gyula Császári és Királyi Könyvkiadó.

IMRE RUBENNÉ DR.

főiskolai adjunktus

Nyíregyházi Főiskola, Tanítóképző Intézet

Nyíregyháza

Az egyén nyelvrétegei és kódváltásai Móricz Zsigmond A fáklya című regényében

– DÉKÁNY SÁMUEL NYELVHASZNÁLATA –

Móricz Zsigmond írói pályájának első szakaszából olyan regényt kerestem, amelynek története falun játszódik, de nemcsak parasztok a szereplői, hanem a falusi társadalom egyéb képviselői is megjelennek benne. Célom annak bebizonyítása, hogy Móricz nemcsak a parasztságot ismerte jól, hanem a falusi társadalom egyéb rétegeit is. Ennek illusztrálására „A fáklya” című regényt találtam legalkalmasabbnak, mert itt Móricz valóságihíven jeleníti meg a korabeli falu társadalmának egy szűk metszetét. Matolcsy Miklós, a regény főszereplője a református papság képviselője, Dékány Sámuel tiszteletes a falusi gazdálkodó papság megtestesítője a regényben. Dékány Sámuelné, a tiszteletes felesége az úri életformát reprezentálja. A falu élén Arday, a földesúr áll. A falu értelmiségéhez tartozik még a tanító és felesége, valamint a fiatal tanítónő, Margit. A parasztságot a kurátor, a csordás, a cseléd és egy névtelen parasztember képviseli.

Elemzésem középpontjában a szereplők nyelvhasználatának vizsgálata áll. Abból a feltételezésből indulok ki, hogy nyelvi adekvátság jellemző a szereplőkre, vagyis minden szereplőnek vannak csak rá jellemző, őt egyedítő nyelvhasználati sajátosságai is. Ahány szereplő van a regényben, annyiféle nyelvhasználat elemezhető. A szereplők egyedi nyelvhasználatát – mint a nyelvhasználat sajátos nyelvváltozatait – szociolingvisztikai műszóval idiolektusoknak nevezzük (vö. Kiss 1995: 59). Az egyes szereplők nyelvi jellemzése a következő szempontok szerint történik:

1. A személy társadalmi miliőbe helyezése: foglalkozására, származására vonatkozó adatok megkeresése.

2. Az írói narráció direkt közlései a szereplők külsejéről, jelleméről.

3. A szereplő önértékelése. Az összképhez az is hozzátartozik, milyennek látja önmagát az egyén, milyen az énképe, másnak akar-e látszani vagy sem.

4. Mások értékelése az adott szereplőről.

5. A szereplő interperszonális viszonyainak számbavétele.

6. Fontos szempont a szituativitás, mert ugyanabban a kommunikációs szituációban sem beszél minden szereplő egyformán. A szereplő társadalmi helyzete, foglalkozása, iskolázottsága, életkora és neme befolyásolja megnyilatkozását. Ezt a nyelvhasználati variációt a szociolingvisztika a nyelvhasználat társadalmi variációjának nevezi (Kiss uo.). A regényben a szereplők többsége általában több nyelvváltozatot használ (köznyelv és nyelvjárás; köznyelv, szaknyelv, tudományos nyelv). Szociolingvisztikai műszóval élve nagy a nyelvhasználati mozgásterük, a kommunikációs mobilitásuk (uo.).

A fenti szempontokat figyelembe véve korábbi cikkeimben a főszereplő, Matolcsy Miklós és Arday képviselő nyelvhasználatát vizsgáltam (Imre Rubenné: Egy regényhős nyelvhasználatának főbb sajátosságai, Módszertani Közlemények, 1999. 4: 162–168; Az egyén nyelvrétegei és kódváltásai MórícZ Zsigmond A fáklya című regényében – Arday képviselő nyelvhasználat, Módszertani Közlemények, 2000. 4: 165–169), ezért a nyelvi szempontok részletes kifejtésétől most eltekintek. Jelen írásomban Dékány Sámuel nyelvvezetét választottam. Vizsgálatomban a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában, 1975-ben megjelent MórícZ Zsigmond Regények II. című kötetének szövegét vettem alapul, a továbbiakban erre hivatkozom.

Dékány Sámuel az idős musai papot képviseli a regényben, aki egyben a szomszéd Fábriánfalva felügyelő lelkésze is. A vezetéknév jelentése 'esperes' (TESz.), illetve 'egyházfi' (MTsz.). A „Régi magyar családnevek szótára” a nevet Bihar megyéből már 1590-ből adatolja (vö. Kázmér 1993: 289). MórícZ valószínűleg valós családnevet használt. Az idős pap külsejét tekintve „az az igazi falusi ember, aki nem kíméli magától az ételt, italt, de meg is látszik rajta” (8). Alacsony termetű, nagy testű, kopasz fejű embernek mutatja be az író. Származásáról megtudjuk, hogy fizikai munkás család gyermekeként látott napvilágot: „apja becsületes csizmadiamester volt” (11). Az írói közlésből az is kiderül, hogy „már alig gyerekfővel kikáplánkodta magának a musai papságot” (8), s azóta gazdálkodik. Ez fontos momentum a szereplő szempontjából, mert annak idején ugyan céltudatosan ki akart emelkedni a környezetéből, s valószínűleg mindent megtett céljának eléréseért, de a család szemlélete mégis éreztette hatását személyiségének alakulásában. Ott kaphatott ugyanis indítékot a gazdálkodásra, s ez magyarázza, hogy a regényben nagyobb figyelmet fordít a gazdasági teendők ellátására, mint az értelmiségi teológiai kérdésekre. Ugyanolyan nagygazdának tekinthetjük, mint a falu többi gazdagparasztját, hisz papságát csak vagyonszerzésre és gyarapításra használja.

A gazdálkodás a lételeme, a környezetében róla kialakult vélemények is ezt támasztják alá. Felesége szerint „már hajnali három órakor valami vak szenvedély űzte ki, hogy személyesen nézzen utána minden fillér értékű munkának” (7). Dékányné a Matolcsyval folytatott beszélgetésekor a házastársi kapcsolatukról is lecsúszottan nyilatkozik: „Húsz év alatt nem szóltunk egymáshoz húszszor... Ő szántott, vetett, gazdagodott” (153). Férjét sohasem szerette: „Az első napon nem utáltam jobban, mint ma” (150). Faragatlannak, műveletlennek tartotta, s méltatlannak az ő származásához: „a vastag pöffedt szájú káplánunk egy közönséges fickó volt, csizmadia fia, teleszájú, káromkodós, de hát neki csak így juthatott fejedelmi lány” (uo.). Így vall férjéről a fiatal lelkésznek. Matolcsy Miklós kezdetben irigykedve tekint az idős pap vagyonára: „Mily nagy gazda ez a pap! Szép nagy ház, oszlopos tornác, derék tágas udvar, s bent finom úri bútorok” (94). Később éles szemmel észreveszi, hogy Dékány tiszteletes kemény és rideg üzletember, akinek „a papság pozíció” (112). A saját haszna mindennél többet jelent számára, s „vasmarokkal szed össze magának, amit csak lehet” (112).

Ha a megszólításformákat vizsgáljuk, a kurátor mindig a foglalkozásra utaló változatokat alkalmazza: *nagyiszteletű uram* (3), *nagyiszteletes úr* (3). Az új szóval összekapcsolt formák jól érzékeltetik a kurátornak az idős pap iránt érzett tiszteletét. Matolcsy Miklós legtöbbször szintén a foglalkozásra utal: *nagyiszteletű uram* (4), s kétszer a korra utaló kedveskedő formával él: *kedves bátyám* (2). Említőnévi funkcióban is a *nagyiszteletű úr* (1) formát használja. Ez azt mutatja, hogy a távollétében is tisztelettudóan beszél róla. Dékányné szólítónevet nem alkalmaz, említőnévként az *uram* (1) szót használja. Az írói közlésben mindig a foglalkozásra utaló formákkal találkozunk: a *nagyiszteletű úr* (1), *Dékány nagyiszteletű úr* (1), *az öreg pap* (2), a *pap* (1).

Különböző beszédhelyzetekben találkozunk vele. Először rögtön a regény elején családi környezetben látjuk magunk előtt, ahol mindenki a fiatal pap érkezését várja. Dékány nagyiszteletű úr „a maga rusztikus magyaros kálvinista módján” (7) szólal meg. Türelmetlenségét paphoz nem méltó szitkozódásokkal, káromkodásokkal fejezi ki: „A' istenit ennek a melegnek...” (7); „Csak má jönének, üssön beléjük a szösménkő” (uo.); „De hol a mennydörgős mennykőbe késnek ezek a fábjanfalviak?” (9); „A béliük istenit...” (uo.); „Kutya legyenek!” (11). Erős felindultságában egy-két durva szó is elhagyta a száját: bitangok, marha. Ezek az alacsony stílusrétegből vett szavak, kifejezések egy gazdálkodó szájából természetesen lennének, de egy pap egyéniségéhez nem illenek.

Beszédében nyelvjárási vonások is kimutathatók, amelyeket elsősorban a falusi környezet hatása magyaráz. Az iskolázatlan paraszttal való nyelvi érintkezés során átveszi az általuk használt szavakat, a bizalmas családi környezetben is alkalmazza őket. A nyelvjárás a papnál nem egy nevelés során megtanult nyelv, hanem a gazdálkodó életforma következménye. A hangtani sajátosságok közül találunk példákat az I kiesésével fellépő pótlónyúlás jelenségére: *dógomra, dógotok, vón*; a szóvégi konzonáns eltűnésére vagy átalakulására, má, mán; a mássalhangzó utáni *-t* lekopására: *mer*, a *-j*-zés jelenségére: *jányom*; a magánhangzó nyíltabbá válására: *falujokért*; összerántásra: *valamék, amék*; az *ez, az* mutató névmás rövidülésére: *e mán*; és a betűnépiesség alkalmazására: *aggy, mingyán*. Ugyanezeket a jelenségeket a vidék iskolázatlan parasztjainak jellemzéseként tárgyalja Sebestyén Árpád „A tájnyelv mint stíluseszköz Móricz Zsigmond műveiben” című tanulmányában.

Az alaktani sajátosságok közül a hol? kérdésre felelő *-ban, -ben* helyett *-ba, -be* ragot használ: *a számba van; isznak valamék kocsmába*; s a honnan? kérdésre felelő *-ból, -ből* helyett *-bul, -bül* ragot alkalmaz: *ebbül a melegbül*. Szókincese jórészt a gazdálkodással kapcsolatos: *szekér; ökrökkel; átszekerezni; számadás; kereszt* = 'gabonakévekből a tarlón összerakott ilyen alakzat'; *mezőre; mehetnék dógomra*.

A fiatal pap megérkezésével a beszédhelyzet hivatalossá válik: Dékány nagytiszteletes úrnak köszöntenie kell a gyülekezet előtt az újonnan érkezett vendéget. Itt nyelvi kódváltást figyelhetünk meg: a pap szerepében lép fel, ünnepélyes hangvételű egyházi szónoklatokat tart. Az írói közlés alapján „azonnal megérzett rajta a talpraesett ember, a kész szónok, a magyar pap, aki mindenkor tud szólni, kellő ünnepélyességgel az ünnepélyes alkalomban” (13). Már a megszólítás is patetikus hangvételű: „*Tisztelt fiatal barátom, kedves kollégám, édes társam az Úr juhainak őrzésében*” (12). Gondolatait tervszerűen egymásra épülő képekben fejezi ki: a *tudományok szentelt csarnoka* az iskolát, a *viharos tenger* az életet jelképezi. A vallásos szellemnek megfelelően a földi elhelyezett isten-vedésekkel teli siralomvölgynek mutatja be, s csupa negatív töltésű szót kapcsol hozzá: *nyomor, szenvedés; kibeszélhetetlen sok szomorúság*. Az említett szavak az egyházi stílusformula tartozékai, hiszen a pap személyesen gazdag, jólétben él. Ha van realitása, ez a szószékről a szegény néphez szólás eszköze.

Ebben a küzdelmekkel teli életben az új, fiatal pap szerepét mintegy felnyagytítja, s a fáklya, az utat mutató nagy szellem feladatát jelöli ki számára. Megállapítását a regény címadó kulcsszavával, a *fáklya* szó négyeszeri megismétlésével nyomatékosítja: „*S jöttél, hogy világítótorony légy a tengeren bujdosók előtt: fáklya az élet éjszakájában! Fáklya a vigasztalanok lelke előtt, fáklya az árvak és ügyefogyottak számára, fáklya ebben a siralomvölgyben...*” (13). Az ezt követő egy típusú, ritmikus ismétlődő mondatokkal a hatást fokozza: „*Légy hát az, amire az Úr elválasztott! Légy az, aminek küldött Izraelnek ura, Istene, légy az: aminek a beléd oltott isteni szikra, a beléd helyezett isteni Ige, a neked adatott isteni táalentumok lenni rendeltetnek*” (13). Az egész szónoklat az egyházi választékos prédikátor nyelv sajátosságait tükrözi. Sűrűn találkozunk bibliai alapokra való visszautalásokkal is: *siralomvölgy; vigasztalanok; igazak; kegyesek; Izrael ura; isteni Ige; az Úr félelme*.

Móricz Zsigmond igyekszik sokoldalúan bemutatni a szereplőt. A második könyv ötödik fejezetében a közéleti ember szerepében jelenik meg. Kiderül, hogy régebben még a politikai élet eseményeiben is tevékenyen részt vett az országgyűlési választásokban, hol választási elnökként, hol kortesként. Szerepköréből adódóan világosan látja a társadalmi és politikai élet visszasságait. Beszédében kemény társadalombírálat fogalmazódik meg. A legfőbb problémát a földesurak egyeduralmában látja. Részletesen feltárja a dzsentri és a nagybirtokosok összefonódását, s az egyes társadalmi rétegek teljes kiszolgáltatottságát. Középbirtokos gazdálkodóként élesen bírálja a fennálló helyzetet, de kiutat ő sem lát: „*Szemet kell hunyni az úri panamáknak, és ne tessék kokettírozni a hazafiatalan elemekkel... Utóvégre olyan keveset kívánnak tőlünk, annyit csak meg lehet tenni, hogy szólanul engedjük, hogy elegáns úri brüderek elfoglalhassák az ő szolgabíróságait és képviselősegeiket...*” (90). Nyelvhasználatában a társadalmi, politikai, közéleti stílus szavai, kifejezései találhatók: *választási elnök; kortes; nyári választás; megyei hivatalnok; szolgabíró; vicispán; kárbeclő hivatal; adóhivatal; vármegyei jegyzőség; elintézik a közügyeket; bizalmat szavaz; államcsújtják a megyét; politikai hatalmat a markában tartja; hozza a voksokat. Közéleti, politikai nyelvezetéhez hozzátartoznak a gyakran használt idegen szavak is: *pictus masculus; adminisztratív gépezet; rusztikál; privilégiuma van; benne van a maffiában; monopolizálja; konkurálni a mandátumok**

nál vagy az úri szinekúráknál; kikiáltották cucilistának; az volt az úzus; eredményt produkál; nem árulják el a kasztot; társadalmi bojkott; úri panamák; kokettírozni; úri brúderek; ne demagógoskodjál; egzisztencia; providenciális bölcsesség; nagyobb protekciójú jelölt; elsőrangú mandátumgyár; stipendiumos tápintézet. Az idős pap megnyilatkozása széles látókörű, a közügyekben is jártas ember benyomását kelti. Ez a közéletiség az értelmiségi iskolázott emberre vall, miközben paraszti nagygazda életformát is folytat.

S végül még egy alkalommal találkozunk vele az ötödik könyv harmadik fejezetében, amikor Matolcsy Miklós presbiteri gyűlést hívát össze, de előtte kikéri Dékány nagytiszteletű úr véleményét a lelkészi fizetés terménybeli részének kezeléséről. Ebben a részben elítéli a parasztságról Matolcsynak. „Tanuld meg, hogy a paraszti, az nem ember, nem is állat, hanem gyerek... Ha te azt mondd a parasztnak, hogy a belátásukra s jóságukra bízod magad, akkor az a legkönyörtelebbszül kitékeri a nyakad, mint egy varjúfókáét” (221). Érvelését a hivatali nyelvből vett kifejezésekkel támasztja alá: az előd szerződése nem kötelez; az az első paragrafus minden hivatalban; jóváhagyta az egyház, az egyházmegye; nem hagyatta jóvá jegyzőkönyvileg a dolgot. Állásfoglalását köztes helyzete magyarázza: szenved a magasabb nagybirtok szorításától, és sajátosan szemléli, lenézi a nálánál is kisebb helyzetben lévő parasztságot.

Összegezve: Dékány Sámuel az iparos családból felkapaszkodott, tehetséges realista értelmiség képviselője a regényben. Ő is különböző nyelvrétegek birtokosa: jól ismeri a papi műveltség szókincsét, a gazdálkodás nyelvezetét, és szakértője a közéleti, politikai életnek. Nyelvhasználatát a beszédhelyzetek és a helyi adottságok egyaránt befolyásolják: rugalmasan képes igazodni a különböző beszédhelyzetekhez.

IRODALOM

Bíró Ágnes–Grétsy László–Kemény Gábor 1976 = Hivatalos nyelvünk kézikönyve. Pénzügyminisztérium, Államigazgatási Szervezési Intézet, Bp.

Czine Mihály 1960 = Móricz Zsigmond útja a forradalmakig. Magvető Könyvkiadó, Bp.

Guszkova, Antonyina 1981 = A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben. NytdÉrt. 106. sz., Bp.

Imre Samu 1971 = A mai magyar nyelvjárások rendszere. Akadémiai Kiadó, Bp.

Kálmán Béla 1977 = Nyelvjárásaink. Tankönyvkiadó, Bp.

Kázmér Miklós 1993 = Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.

Kiss Jenő 1995 = Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.

Móricz Zsigmond 1975 = Regények II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.

Nagy Péter 1975 = Móricz Zsigmond. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.

DR. FODOR LÁSZLÓ

egyetemi adjunktus

Babeş-Bolyai Tudományegyetem

Neveléstudományi Tanszék

Kolozsvár

A modellnyújtás szerepe a segítőképeség iskolai fejlesztésében

Köztudomású, hogy a közösségek által egyöntetűen elfogadott szociális konvenciókat, alapvető erkölcsi normákat, törvényeket tiszteletben tartó, a specifikus élethelyzeteknek megfelelő viselkedésmódozatok fejlesztésében a magatartási modellek közvetítését szolgáló módszereknek